

רב צעיר — קנים לדמותו הספרותית

מאת שלום שווארץ

וְדַאִי, מֵאִמְרָם שֶׁל חז"ל "אִין אָדָם מֵת וְחָצִי תַּאוּתוֹ בִּידוֹ" נִתְקִיִּים גַּם בְּרַב צַעִיר: הֲרִי לֹא הִסְפִּיק לִסְיִים אֶת "תּוֹלְדוֹת הַהִלְכָּה" כְּפִי הַתְּכֵנִית הַמּוֹרַחֶבֶת שֶׁעֲלָתָהּ בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ בּוֹמֵן הָאֲחֵרוֹן, וְעוֹד בְּכֹמֶת עֲבוּדוֹת לֹא בָּא לִידֵי גְמִירָא; הָעִיקָר — לֹא זָכָה לַעֲלוֹת לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלַהּוֹרוֹת בָּהּ, דָּבָר שְׁאֵלָיו שֶׁאֵף כָּל הַיָּמִים, כֵּן, זֶהוּ גּוֹרְלוֹ שֶׁל אָדָם גָּדוֹל שְׁכֻמְעֵט תְּמִיד "שִׁירֵת חַיִּיו בְּאִמְצַע נַפְסָקָתָהּ". וְהַדָּבָר נִכּוֹן בִּיחּוּד כְּלָפִי ר' חַיִּים שֶׁלֵּנָה, שֶׁעַד הַיָּמִים הָאֲחֵרוֹנִים הָיָה רוּחוֹ עָר וְכוּחַ יִצִּירָתוֹ לֹא נִחְלַשׁ.

אָךְ, עִם כָּל הַצַּעֵר הָעֵמוּק עַל הַסְתַּלְקוֹתָהּ, עָלִינוּ לַהֲתַנַּחֵם בּוֹכְרֵנוּ אֶת עוֹבְדוֹנוֹ הַסְפְּרוּתִי־הַמִּדְעִי שֶׁהֶעֱמִיד בַּחֲקֵר הַהִלְכָּה, הַבְּנִין הַמְּפֹאָר שֶׁאִין שְׁנֵי לוֹ בְּדוֹרֵנוּ וְשִׁטְרָם הוֹעֵרֵךְ כְּרֵאוֹי. בְּרָם, גַּם מֵאִמְרֵיו בִּשְׁאֵלוֹת הַיּוֹם וּזְכוּרוֹתָיו, שֶׁאִינֶם אֵלָּא בַּחֲנִינָה תּוֹסַפֶּת לַמַּפְעָלוֹ הַמִּדְעִי הַיִּסּוּדִי, עֵרְכָם רַב מְכֻמָּה בַּחֲנִינּוֹ; סְפְרוּתִית, הִיסְטוֹרִית, צְבוּרִית־לְאוֹמִית. קוֹדֶם כָּל מַתְגַּלָּה כָּאֵן הַמַּחְבֵּר כִּבְעַל כֶּשֶׁרוֹן סְפְרוּתִי גָּדוֹל, הַיּוֹדֵעַ לְבַחֵר נוֹשֵׂא מַעֲנִין וּלְבָאָרוֹ בְּטוֹב טַעַם, לְצִיֵּר אֶת הַדְּמוּת שֶׁל הָאִישִׁיּוֹת וְהַסְבִּיבָהּ בְּצַבְעִים בּוֹלְטִים הַמוֹשְׁכִים אֶת הָעֵיִן, לַהֲגִיָּה אוֹרוֹ עַל דְּבָרִים הַסְמוּיִים מִן הָעֵיִן. הַסִּגְנוֹן הוּא שֶׁל תְּלִמִּיד חֹכֵם "מְקַצְוֵי", שֶׁל אָדָם הָעוֹסֵק כְּרִגִּיל בְּסוּגִיּוֹת הַלְכָּתִיּוֹת; אֲבָל עֵצֶם הַתִּיַּאֵר הוּא שֶׁל סוֹפֵר, ר. ל. שֶׁל מִסְפֵּר, מְבַאֵר וּמְקַשֵּׁט בְּאוֹרֵיו, שְׁנִית, צְבוּר כָּאֵן חוֹמֵר עֵצוֹם לַתּוֹלְדוֹת חַיִּינוּ בְּדוֹרוֹת הָאֲחֵרוֹנִים, הַבְּעִיּוֹת שֶׁבָּתֵּן הַתְּלַבֵּט עִמָּנוּ בַּתְּקוּפַת הַתְּחִיָּה, הָאִישִׁים שֶׁשִּׁימְשׁוּ לוֹ מוֹרֵי־דָרֶךְ, אִין פְּרוֹפ' טִשְׁרֵנוּבִּיץ מֵרָאָה לָנוּ דְּבָר אֵלָּא אִם כֵּן מֵרָצָה לִפְנֵינוּ קוֹדֶם עַל הַסְבִּיבָה וְהַתְּפַתְחוּתָהּ; כְּתִיבָתוֹ הִיא תְּמִיד הִיסְטוֹרִיָּה וְסְפְרוּת כֹּאחַת, וּמִתּוֹסַפֶּת עַל כֵּךְ הַשְׁתַּתְּפוּתוֹ הַנִּפְשִׁית בְּעִנִּינִים הַנְּדוּנִים, שׁוֹב אִינוּ מִסְתַּפֵּק בַּהֲרָצַת הַדְּבָרִים אֵלָּא מַחוּזָה דַּעְתוֹ בְּפִירוּשׁ, מִשְׁבַּח אוֹ מִגְנָה, מְקוֹנֵן אוֹ מִנְחָם, תּוֹבֵעַ וְיוֹעֵץ עֲצָה, לְפִיכֵךְ יֵשׁ עֵרֶךְ לְמֵאִמְרֵיו בִּשְׁאֵלוֹת הַמִּדְיָנוּת הַצִּיּוֹנִית וְהָאִי, אֵף אִם עֵבֶר זְמַנֵּן שֶׁל הַשְּׁאֵלוֹת עֲצֻמָּן: הַמַּסְקָנוֹת הַכְּלָלִיּוֹת, הַשִּׁטּוֹת שֶׁהוּא מַצִּיעַ, מַחֲשַׁבּוֹתָיו עַל דְּרָכֵי מַלְחַמָּתָנוּ הַלְאוֹמִית — כֹּמָה מֵהֵן הוֹלְמוֹת אֶת מַצְבֵּנוּ בְּכָל מְסִיבּוֹת שֶׁהֵן.

עִם פְּטִירָתוֹ הַלֵּךְ מֵאִתָּנוּ כְּמַעֵט הָאֲחֵרוֹן מֵחֵכֶם מִי אִוֵּדִי סֵה, שֶׁהוּא כֹה הַשְׁכִּיל לַתְּאָרֶם בְּסְפְּרֵי־זְכוּרוֹתָיו, בְּתוֹכָם הַתְּהַלֵּךְ, וְדְמוּתוֹ לֹא נִיטְשֵׁטְשָׁה וְקוֹמָתוֹ לֹא הוֹנִמְכָּה אֵף בְּעַמְדוֹ לִיד גְּדוּלֵי־הַגְּדוּלִּים, כִּי הָיָה כּוֹלּוֹ מְקוֹרִי — בְּאִישִׁיּוֹתָהּ, בְּהִלְכּוֹתָיו, בְּדַעְיוֹתָיו, בְּשִׁאִיפּוֹתָיו, כּוּחַ יוֹצֵר הָיָה בְּכָל יְשׁוּתוֹ, וְהִרְגִּישׁוּ בְּדָבָר

מנדלי ודובנוב, אחד העם וביאליק; על כן הוקירוהו ושמרו לו ידידות כל ימיהם. חכמי אודיסה מהי סגולתם העיקרית? כולם יחד ואיש איש מהם לחוד יצרו ערכין ונכסים לאומיים לדור ולדורות. הרי ה"סבא" של ספרותנו החדשה, והרי אבי הציונות הרוחנית; הרי מלך השירה העברית, והרי ההיסטוריון (בה"א הידיעה) הישראלי, ועוד. בא רב צעיר והוסיף: חקר היהדות מבחינת דת ודין בלשוננו הלאומית ובכלי-ניתוח מדעיים. שיטתו היתה תמיד — הלכה למעשה, ובכן לא אמר די בכתיבת תולדות השולחן ערוך אלא הקים באודיסה את "הישיבה הגדולה", למען תגדל לומדים חרוצים ובקיאים ביהדות, חובבי דרכה וחוקרי התפתחותה. כך עשה גם באמריקה: לא רק כתב את מחקריו הגדולים אלא גם לימד במכון למדעי היהדות. וכשהחריפה בעית ארץ ישראל, כשהגיעה שעת ההכרעה לציונות, שוב לא הסתפק בפירסום מאמרים ועיר שם ועיר שם כי אם קם ויסד במאמצים גדולים במה קבועה לשאלות התקופה — "בצרון".

בעצם כל מה שפעל היה מכון לציונות, לארץ ישראל, לתחייה הלאומית. בחקר היהדות מצד ההלכה היו פניו מועדות לא לאמת ה מ ו פ ש ט ת ולמסקנות המדעיות כשלעצמן אלא בעיקר לחשיפת האור הגנוז, להחיא את העצמות היבשות, לקירוב הלבבות והמוחות אל היופי העילאי של היהדות. הוא עשה כאן, בדרכו שלו, מה שעשו אחד העם וביאליק בדרכים שלהם. וכן במאמריו המרובים, כל שאלה שהוא דן בה חשובה לו בעיקר לשם העמדת הדברים על חוקתם, לשם השפעה על קברניטי הצבור שיהיו נאמנים לזכויות האומה ולתביעתה השלימה, לשם חיזוק החיבה והמסירות לקנייני העם והארץ. רב צעיר מגלה בכל מה שהוא כותב את מזגו החם, את נשמת הלוחם שבו, ואי-אפשר לו לקורא שלא ללכת אחריו. קריאתו חזקה ונמרצת בתוכן ובצורה; ומשפיעים עלינו ההגיון שבה והרגש הפועם בה גם יחד. כעוסק בהלכה כל ימיו רגיל הוא גם בשאלות-המדיניות להדגיש את הנקודה המשפטית, להוכיח שההלכה היא לצדנו ולדרוש ממנהיגינו שיעשוה כל-שימוש עיקרי במאבקם למען ציון, מנקודת-ראות זו הוא מדבר משפטים גם עם הוותרנים מבית, עם אנשי-מאגנס, עם ההנהלה הציונית מזמן לזמן, עם המתבוללים והמתבוללים למחצה. " ת פ ס ת מ ו ע ט — ל א ת פ ס ת ", זהו שמו האפיפי של אחד ממאמריו.

עד כמה שלא יראה הדבר מוזר, גכון יהיה לומר שר' חיים היה כמעין המתגבר בעבודתו הספרותית. כסופר הוא בגיל-השיבה מפתיע אותנו ממש ברעננות-עטו ובשלל-צבעיו התיאוריים והסגנוניים. אפילו בסוגיה צבורית-מדינית יבשה הוא מכניס לפעמים הגדרות מזהירות, הערות מבריקות, אמרות שנונות — מה שמרומם את הנושא ומחמם את נפש הקורא. אישיותו של המחבר, השופעת חכמה וכשרון ודעת, נכנסת מאליה לתוך הדיון; רוחה לא רק מרחפת על פני הדברים אלא גם מתממשת בהם, משתלטת עליהם בחזקה. ולכן יש ומאמר שלו בשאלת-היום טעמו כמסה ספרותית נהדרת, מעשה ידי אמן. בינת זקנים ממוזגת עם חיות-עלומים מוצאים אנו בכל דבריו. יש באישיותו וביצירתו הן מיסוד ההלכה והן מיסוד האגדה;

הראשון נתן לנו את מחקריו המדעיים והשני — את זכרונותיו ומאמריו בשאלות צבוריות־מדיניות. חריפות שכלו, עתרת־דימויו וציוריו, ההיתול והבדיחות בלשונו כולם צמודים זה לזה במשנתו ומחבבים אותה עלינו עד למאד. והיא היתה מוסיפה והולכת. נפלא הדבר שבהתקרבו כבר לגבורות העניק לנו את החלק הרביעי של "תולדות ההלכה", ואת קובץ המסות והמאמרים "חבלי גאולה" שגם בו יש הברקות חדשות מקסימות (עיין, למשל, דבריו על ווייצמן שנכתבו אחרי הקונגרס הציוני האחרון ושנוקבים ויורדים עד לתהום).

יש ומאמרו מקבל צורה של דרוש נאה, המבאר את מאורעות הזמן על סמך פסוק מן המקרא או מימרת חז"ל, כזה הוא, למשל, המאמר "פרשה זכור" או "עושיק רש", "מאשריך מתעים", או "מחלוקת לשם שמים" וכו'. במאמר הראשון שואל המחבר, למה נצטוונו דווקא לזכור את עמלק לדראון עולם יותר מאויבים אחרים? והוא משיב ככה: "המקרא עצמו גותן תשובה לדבר — אשר קרך ב ד ר ן ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע, עמלק התנפל על ישראל כשהיה ב ד ר ן למדינה, כשיצא מעבדות, אבל עדיין לא הגיע לחרות". זהו המשל, והרי הנמשל: "מפרשת זכור יש לנו ללמוד הוראה לדורנו. אנגליה נהגה עמנו מעשה עמלק. היא התנפלה עלינו ב ד ר ן למדינתנו . . . היא זינבה בנו את כל הנחשלים אחרינו, הבורחים ממצוקת היטלר להציל את נפשם מחרב ורעב ועמדה על דמנו בלי רחם על זקנים טף ונשים וסגרה את שערי הארץ בפני הפליטים שביקשו מפלט להם בארץ אבותיהם . . . והכל רק כדי למצוא חן בעיני הערבים שבגדו בה. ולא עוד אלא שהסיתה אותם בנו להתנפל עלינו מאחורינו ולכלותנו, אותנו ואת ממלכתנו הקטנה שאך זה נולדה. ממשלה זו עשתה מעשה עמלק וקיימה בנו, אשר קרך בדרך, שמה ראוי להרשם בין השונאים ההיסטוריים של עם ישראל שאנו מצווים עליהם בבל תשכח". תאמר: הזמנים משתנים, והמדיניות המעשית דורשת לפעמים לכרות ברית עם אויב לשעבר. עונה המחבר: לא כי. "הצו ההיסטורי והרגש המוסרי של האומה עומדים למעלה מפוליטיקה והם שיגידו לנו: זכור — לא תשכח". אף אם לא נקבל את דעתו של המחבר כפשוטה, הרי יכולה היא לשמש לנו אזהרה ואזכרת־תמיד. זה כוחם של דברים עמוקים, שהם מאלפים אותנו דעת והנהגה אף כשנשתנו המסיבות, בהן נאמרו.

בלעג שנון יוצא הוא נגד ה"מתייוונים" החדשים, הרבנים הריפורמיים באמריקה, הכופרים בלאומיותו של עמנו והמאמינים ב"תעודתו", בשליחותו היחידה לשמש מפיץ דעות נעלות בקרב הגויים. אומר הוא עליהם: "דומים הם הרביים" הללו לאותו עני בעל הזיה שהאמין בקומוניזם, וכדי לתוכיח את אמונתו השליך את פרוטותיו האחרונות להפקר, וביגתים נשאר העולם כמנהגו נוהג. כך, עניי־הרוח הללו רוצים להפקיר את הפרוטות האחרונות של יהדותם, אבל שוכחים הם שהפרוטות שלהם, שהם מניחים להפקר, אינן שוות פרוטה ואין להם מה להפקיר". איוז תמונה בולטת ומשכנעת!

במלחמתו עם הוותרנים שבמחנה הציוני מסתער רב צעיר הרבה פעמים על ד"ר מאגנס וחבריו לדעה. הוא תוקף אותו ביחוד אחרי פירסום הדו"ח של ועדת האומות המאוחדות (1947), שבו הוצע מטעם הרוב חלוקת ארץ ישראל והקמת מדינה יהודית וערבית ומטעם המיעוט — מדינה א"י מאוחדת עם רוב ערבי בה. המחבר קורא למגנס "ילד זקן", "ילד שובב" ומסיים את דבריו כך: "כנראה חושב בעל הרמת היהדות שכל עיקר ביאתנו לארץ אינה אלא כדי להתבולל עם עם חכם ונבון, עם הערבים, ולהיות עמהם לעם אחד, שיקוים בנו: מי כמוך ישראל וישמעאל, גוי אחד בארץ! ושרק לזה חכינו אלפיים שנה. אוי לך, ארץ, שמלכך נער!" שוב: אמנם חליפות ותמורות חלו בארצנו מאז נכתבו הדברים הללו, אבל הכת של מאגנס ז"ל קיימת גם אחרי מותו, ודברי אזהרה נגד חבתי-ישמעאל יתירה במחננו הם תמיד דברים בעתם.

אפשר לחלוק על השקפותיו אלה או אחרות, ולעתים גם טעה בהערכתיו או בהשערותיו; אבל אף במקרים כאלה חשובים דבריו ויש ללמוד מהם. על פי רוב יטעה באבחנה בשעה שבא לכלל כעס — מתוך כאב עמוק על עיוות הדין או פגיעה בקדשים לפי הרגשתו. והוא הראשון, ברוב ענוותנותו, מוכן אחרי כן להודות שהפריז על המדה או שטעה לגמרי.

ספרו האחרון, שנכנסו בו הדברים אשר נכתבו עד סוף תש"ח, מאיר את עינינו בבעיות של חבלי-לידת-המדינה וגם בקצת בעיות של המדינה גופה בראשית קיומה (למשל, יחסי הדת והמדינה בישראל). הוא לא זכה ולא זכינו אנחנו שנראהו בתוכנו יושב בקתדרה ומורה דעה לתושבי המדינה ולקברניטיה. אך גדולה ירושתו הספרותית-המדעית, הגדושה תורה וחכמה, דעת ואמונה, יופי רוחני ומוסר-יהדות עילאי. ולא פעם ישעו אליה הדור הזה במדינת ישראל והדורות הבאים.

